

Miskolczy Ambrus

Gyermekkori emlékeim, avagy miért lettem történész?

Miért ne lettem volna? Másra – például a metafizikára – még alkalmatlanabb vagyok. Egyébként „a társadalomtudós metafizikája” ma már a létezése, főleg, ha történész. A történelem eltünteteti *transzcendens* egonkat, marad a sajátom, ezt kell szórakoztatnom. (A szórakozás értelmére lásd: Pascal.) A historiográfiai unaloműzés szórakoztató. A tudomány is a szórakozás egyik formája. Igaz, némileg meg kell dolgozni érte. Vajon Braudel, amikor életműve értékelésére konferenciát szervezett, és ott úgy nyilatkozott, hogy a történelem nem tudomány, akkor elszólta magát? Aligha. Akkor sem, amikor nagy trilógiájában olykor megkérdezte, vajon évek múltán nem nevetnek azon, amit ír. Viszont kinek a munkássága, ha nem éppen az övé érzékelteti jobban, hogy a történetírás tudomány és művészet. Innen a felelősség és a felelőtlenység. (Ma is aktuálisan szól erről Szabad Györgynek *A történész felelősségéről* szóló írása a *Tiszatáj* „fiatal történész” számában¹, amelyben én is szerepeltem. Mindez nemcsak emlék.) A felelősség kötelez, akár a felelőtlenység is, a maga módján. Mindkettő valahol nagyon mélyen gyökerezik. A történész pszichológiájának és – úgymond – metafizikájának ismerete talán ezért fontos. Ő az emlékezet öre. Munkája szolgálat, vagy antiszolgálat. A kérdés: ki parancsol a szolgálatosnak? Ez a kérdés most a bolognai bohóckodásból – more balcano-hungarico – felfakadó hazai eutanázia program miatt még aktuálisabb! Jól meg kell gondolni, hogy az exhibicionizmus mely formáival élünk! Vagy talán nem kell?

Vajon a komolykodó körkérdésbe csomagolt Korall-kíváncsiság pragmatikus vagy öncélú voyeurkodás? Az identitás-kereső divat része? Elhiszem a szerkesztőségnek, hogy minden válasznak „nagyon fogunk örülni”. Én is nagyon örültem, amikor Margaret Mead hagyatékában megtaláltam pszichológusának és grafológusának kilónyi láttelejét, de tíz perc is sok lett az antropológiából. Ettől függetlenül a második világháború alatt a Mead-csapat jó munkát végzett, amikor ellenfelek és szövetségesek nemzeti jellemét akarta rekonstruálni, és nem egy pszichológus azon törte a fejét, hogy szegény kis Führert milyen benyomások érthették életének első három, meghatározó évében, milyen volt a családi háttér, a szűkebb milió, amíg nem talált szakterületére, hogy aztán Freud elmondhassa: „semmin sem csodálkozom”. Pedig a csodálkozás is az egyik legnagyobb emberi adomány.

A csodálkozás élményének keresése vezet, hogy a *nemcsodálkozás* adjon némi magabiztosságot. Ennek birtokában látszik kiszámíthatónak a világ. A történetírás – mint tudomány – a kiszámíthatóságra tör, mert a tudomány nem szereti az esetleg-

1 *Tiszatáj* 1974. 6.

ességet. A történettudomány is egyfajta mimézis. Hát még a másodlagos = a mimézis mimézise! Megtapasztaltuk a sémák rémuralmát. Nem is volt mindig olyan rossz. Kutakodunk – ha kell, ha nem – újak után. Közben a művészettel a múltban valami elveszett teljességet keresünk. Mi tagadás: frusztrált politikusok és írók vagyunk. Ha netán szépirodalmi térre tévedünk, klasszikusan pocsékok. Jó, ha a bennünk lakó bölcs férfi kézen fogja a csodálkozó gyermeket, és valamennyiünket pedig kézen fog az őrangyal, majd megóv attól, hogy gonoszságba pácolódjunk, önelégült frusztráltak lelki fertőjébe...

„Gróf úr, ébresztő, ma valami nagyot kell tennie” – mondta volt reggelente az inas Saint-Simonnak, aki elő is állított valami, a maga transzparenciájában zavaros vallást, hogy aztán metafizikai válságukból kilábaló követői nekiálljanak a föld feldúlásának, tudva, hogy mikor már mindent kitermeltek, vége a történelemnek, legalábbis itt...

Mi feltörekvő szobainasok vagyunk. „Szobainas előtt nincsen hős” – szokta volt mondani Voltaire, Hegel, Heine, és most szokom én, aki reggeli rántottakészítés közben olykor arra a kollegánkra gondolok, aki másik kollegánkról elmondta, hogy olyan, mint az a kakas, amely a szemétdombon azt kukorékolja, hogy huj mekkora tojást fogok tojni. A tojás a tojó története. A történészé a könyvei. Vajon, ha magáról beszél, akkor jobban fogyasztják? Mert a bevallott cél az, hogy fogyasszák. Ugyanakkor megvan a könyvtermelésnek is a maga öröme. Minél többet sikerül ebből átadni, annál jobb. Nincs rá recept. Valóban pszichológia és metafizika kérdése.

A történelem megjelenített világa ellenvilág. A rosszal szemben jót tételez, vagy éppen fordítva. Ki tudja? Erre sincs recept. De jó, ha az ember nem retten vissza a saját világától, és nem fél benne.

Az én világom ott van, ahol vagyok. Történeti világom egyik színtere Brassó, a kereskedőváros.² Váratlanul, de nem készületlenül hulltam ide. George Barițról szóló szakdolgozatom leágazása. Jól éreztem magam benne. Szeretek piacon mászkálni. A történeti Brassó egy nagy piac. Élveztem, hogy minden másképpen van, mind az akkor meghirdetett séma tételezte. Se nem szász, se nem román, se nem magyar, hanem egyszerre mindegyik. Keleten Nyugat, és fordítva. Thünnen- és Braudel-féle modellel jellemezhető világ, amely így része annak a térnek, amelytől el van zárva. Ma már érdektelen. Ceaușescu alatt hosszas szervezőmunka után sikerült egy hétre bejutni a brassói levéltárba. És ennek megvolt a maga varázsa. Ceaușescu után megint hosszas szervezőmunka kellett. Meg is lett az antivarázsa. Persze jól szórakoztam, amikor megtudtam, hogy korábban a levéltárba azért nem engedtek be, mert a nyugati modellt követik, egy román kutatót ugyanis nem engedtek Párizsban kutatni, mert a cigányok megették a hattúkat valamelyik parkban, a cigányokat románoknak tartották, a román kutatót pedig nem engedték be a levéltárba, és ők most úgy tesznek, mint a nyugatiak. Ehhez még hozzátartozik, hogy én nyugati protekciót is igénybe vettem a presszióhoz, más szóval feljelentettem őket ékes franciasággal, de végül a ke-

2 *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet-nyugati közvetítő szerepe (1780–1860). /Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 106./* Budapest, 1986. 191; *Rolul de intermediere între Est și Vest al burgheziei comerciale levantine române din Brașov (1780–1860).* București, 2000. 207.

leti protekció hatásosabbnak bizonyult, és az eredmény egy jó kis történet, abban a városban, amelyről ez a melankolikus gunyoros, pedáns bohém Meschendörfer olyan regényt írt, amelynek ha felöltik egy-egy sora, keserű szatírája is lehetne sorsunknak. Ettől függetlenül Brassó a maga módján toleráns város volt. A tolerancia pedig vonzott egy olyan világban, amely nem igazán volt toleráns. És ezt a történelem még megfűszerezte az osztályszemlélettel, ami létünk tagadása.

Az állítás könyve az *Erdély története*, részemről ennek reformkori és 48-as fejezete.³ Már készültében volt valami pátosz. És kockázat is. Felfokozott érzékenységek légkörében emberileg és tudományosan hiteleset kellett produkálni. Nem mint ha általában nem azt szeretnénk. De olyat írni, hogy a magyar, román és szász olvasó ne csapja le az első oldal után, hanem egy kicsit tetsszen neki, egy kicsit ingerelje, és elgondolkozzon azon, hogy másképpen is lehet látni azt, amit saját bizonyosságai birtokában lát, beleértve még egy Lombroso-szépségű szekust is, akivel információt cseréltem – én elmondtam, hogy írok a készülő kötetbe, ő elmondta, hogy már korábban tudták ezt, mint én megtudtam, hogy írok. Mivel akkor még a hétköznapi is abnormálisak voltak, természetes, hogy a normális hétköznapiokról is igyekeztem írni. Miután társadalmi és nemzeti struktúrákat romboltak, természetes, hogy ezen struktúrák történelemalkító jelenlétét érzékeltettem. Nemzeti és társadalmi gyűlölködést hirdettek, mert a nacionálkommunista szemlélet érvényesítése intézményesített gyűlölködés, olyan nemzeti és társadalmi együttműködést próbáltam megjeleníteni a múltban, amelynek az akkori aktuálisat kellett volna ellensúlyoznia. Mindez tömény pszichológia, társadalmi tapasztalatokkal. Makkai László meg is jegyezte: nagyon jól sikerült, felhívja a figyelmet arra, hogy a magyaroknak és románoknak van mit elfelejteni a múltból. A részletek érdektelenek. Az viszont nem, hogy az erőszak problémájával miként birkózunk meg. 1848–1849 a nagy eposz és a nagy polgárháború. Minden epizódja instrumentalizálható. A mártírológiát – az emberáldozatok számát – ezért tettem a jegyzetekbe, de nem lehet eléggé. Mai napig nem győzöm kiszervezni a – a magyarok áldozatainak számát alaposan felszorzó – kolozsvári szegyenytáblát, mint a román történetírás szegyenét, amelyet egyik vátrás barátom tanácsára azért helyeztek el az egykor Biasini fogadó bejáratánál, hogy bosszantsák a magyarokat, akik március 15-én a bejárat másik oldalán található – Petőfi kolozsvári tartózkodására emlékeztető – táblánál koszorúznak.⁴ Ami a kiszervezést illeti, egyik román barátom meg is állapította: Omul ăsta s-a valachizat =

3 Erdély a reformkorban (1830–1848), Erdély a forradalomban és a szabadságharcban (1848–1849). *Erdély története III.* Főszerk., Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1986. 1987. 1988. 1193–1242; Transylvania in the Reform Era, Transylvania in the Revolution and the War of Independence 1848–1849. *History of Transylvania III.* Ed. Béla Köpeczi, Zoltán Szász. New York, 2002. 4–333; Erdély a Habsburgok birodalmában. *Erdély rövid története.* Főszerk., Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Budapest, 1989. 1993. 365–405. (Trócsányi Zsolttal); 406–462. = Siebenbürgen im Habsburgerreich. *Kurze Geschichte Siebenbürgens.* Budapest, 1990. 407–447; 453–515. = La Transylvanie dans l'Empire des Habsbourg. *Histoire de la Transylvanie.* Budapest, 1992. 395–439; 440–499. = Transylvania under the Habsburg Empire. *History of Transylvania.* Budapest, 1994. 415–458; 459–524.

4 *Románok a történelmi Magyarországon.* Budapest, 2005. Előtanulmányai: *A fanariótáktól a Hohenzollernekig.* Budapest, 1992. 7–11, 75–147. (Trócsányi Zsolt szövegének rövidítése: 12–74.), *Határjárás a román–magyar közös múltban.* Budapest, 2004.

Ez az ember valachizálódott. Tömény dicséret Valachia lakója lenni, ott élnek a világ legnagyobb diplomatái – írta még az 1840-es években Murgu, közös történelmünk legnagyobb konspirátora. És onnan Valachiából jöttek a román politikai ipar és furfang legjelesebbjei.

„A recenzió szükséges gonosz” – írta Berzsenyi Dániel, és a gonoszkodásnak megvan a maga öröme. Igyekeztem belőle kivenni a részem. A román terep ideális. Különbösen is a románok ironikus lények, lehet tőlük tanulni. A kényes kérdésekről végre hangfogyó nélkül lehetett szólni. Dáko-román kontinuitás pótvallásról, Dracula-kultuszról, eltagadott reformációról, meghamisított görög katolicizmusról, nacionálkommunista diskurzusról, na meg olykor-olykor örök útítársunkról: a magyar butaságról.⁵ A szabadság öröme mindent maga alá rendel, feledtetni a forrásközlés keserveit. Mert forráskiadásnál nincs fárasztóbb munka, olyan mint a cséplés, végzetes géphiba, ha elakadunk egy-egy szó kibetűzésénél. Forrás nélkül nincs élet és nincs történész, bár maga is forrásokat termel.⁶ Vigyázni kell, hogyan és miként mérítünk, mert forrásaink és témáink alakítanak és deformálnak, nemcsak mi őket. Már gyermekkoromban kapkodó voltam, állhatatlan és makacs. Ezért is szeretem magam. Örülök, ha régi szenvedélyek újakkal párosulnak, anélkül hogy körömből kilépnék. Egyébként nem is tudnék. Megvallom, szemtelen vagyok és tisztelettudó, hogy némileg megfelelek a szerkesztőség várakozásainak.

Szívesen emlékezem az elhunyt mesterekre, atyai barátokra, akiknek bölcsessége, embersége, humora és komolysága eligazíthat az élet útjain is. Csak egyet említenék, H. H. Stahl, akiről egyszer Ránki György így nyilatkozott: „Hogyan is lehet egy román ilyen jó történész?!” Érdekes jelenség volt az ideológiai és historiográfiai Szaharában, amelyben azonban egyre több az oázis.⁷ Úgy hogy ne bízzuk el magunkat mérhetetlen európaiságunkban! Persze Románia a kontrasztok terepe. A múlt birtokbavétele olyan, mint nálunk: célirányos, a hagyományok olvasata szelektív. Helyzeti előnnyel élve szívesen adom ki, ami ott kimarad,⁸ persze némileg megosztva a felelősséget.⁹ De jól esett, hogy megdicsértek Gaster-válogatásom miatt, még akkor, amikor a zsidóüldözés kényesebb téma volt.¹⁰ Brătianu-válogatásomért is megdicsértek, hogy hamarabb adtam ki, mint Romániában, ahol egyébként a nagy történészmártírnak az általam kiadott műve még nem jelent meg.¹¹ Radu Rosettivel

5 *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Budapest, 1994. 233.

6 *Egyház és forradalom. Biserică și revoluție. A köröskisjenői ortodox román egyházi zsinat. Simodul ortodox românesc de la Chișineu–Criș 1849.* A bevezetést írta Miskolczy Ambrus. A szerkesztésben együttműködött Ioan Octavian Rudeanu. Az előszót írta Szabad György. Budapest, 1991.

7 Henri H. Stahl: *A régi román falu és öröksége.* A bevezetést írta, válogatta és jegyzetelte Miskolczy Ambrus. Az utószót írta Rostás Zoltán. Budapest, 1992. 7–23.

8 Nicolae Iorga: *A nemzetek közötti gyűlölködés ellen. Contra dușmăniei dintre nații.* Az előszót írta Makkai László és Miskolczy Ambrus. Budapest, 1992.

9 Jellemző erre a stratégiára előszavam: *Az átláthatóság jegyében dekonstrukció – rekonstrukció.* Gottfried Schramm: *Korai román történelem.* Debrecen, 1997. 7–11.

10 Moses Gaster: *Judaica & Hungarica.* A bevezetést írta és a forrásokat válogatta Miskolczy Ambrus. Budapest, 1993.

11 Előszó. In: Gheorghe I. Brătianu – Makkai László: *A Tiindérkert. Grădina zinelor.* Budapest, 1994. 1–13.

is így áll a dolog.¹² Szeretem a rendhagyó embereket és jelenségeket. És a kényes témákat, jól körülbástyázva magam.¹³

Szemtelenségem organikus és genetikus, de a mérleg pozitív. Gyermekkoromban mindig nevettem vagy vigyorogtam, és ezért néhányszor megpofoztak, mert azt hitték, kinevetem őket. Meg kellett tanulnom befele nevetni, mint a kutya. Szolgálhatom íratlan törvényének engedve (mert néhai barátunk, Lackó Mihály szerint a Román Filológiai Tanszék vezetőjének lenni szolgálat és misszió) a gyalázatosan legyilkolt diktátor idejében bejártam a Román Nagykövetségre, mint a kutya, bár már-már megszajnáltam egy-egy szegény figurát, amikor felrúgva a diplomácia előírásait, és gyomorhajára panaszkodott, melyet némileg jelenlétem enyhít. Na aztán szegény diktátor kinyírása után egy hónappal már ugyanez a figura közölte, hogy sajnos tőlem is meg kell szabadulni, mert olyan történelmet írok, mint a Ceaușescu-korban. Éles eszemmel rögtön átláttam, hogy nagydoktorit kell írni, és boldogan távoztam látogatásom díjával: egy nagy rakás könyvvel, mert meg is volt a téma.

Így a mítoszképzés logikájának és a transzkulturalitás mechanizmusainak máig is aktuális témakörébe belelökött a történelem.¹⁴ És még nem kerültem ki belőle. Talán nem is lehet. Egykori alaposan megbánt gyermekkori meghatározó szenvedélyeim: a halászat és madarászat nem engedik. Erdő és folyó helyett maradt a levéltár és a könyvtár. Céltalanul szeretek kutakodni. Aztán alkalom szüli a könyvet, és ami nagyobb baj: a történelem.

Így kerültem a 20. századba. Washingtonban csak azt szerettem volna megnézni, hogy miként is dedikálhatott egy olyan – saját válogatott írásainak tükrében – műveltnek tetsző „erdőjáró”, mint Ernst Jünger egy olyan műveletlen alaknak, mint Hitler. Minél többet, néhány hónapnál azért nem többet, foglalkoztam vele, annál inkább csodálkoztam a hitlerológia napszámosain, mert egy idő múlva alvási zavarokat okozott.¹⁵ (Jünger, bár nem keresek vele semmiféle rokonságot, a valót írta: „Der Waldgang ist Todesgang.”) Igaz, még az is vezetett, hogy érdekelt a *Mein Kampf*, mert Apám beszélt róla. Mint megtudtam egyik tanítványától, 1944. március 19-e után a tudathasadásról tartandó előadásán csak abból a könyvből olvasott fel, kommentár nélkül. Aztán jött a fordulat, a könyvet megsemmisítette, és a „diktátor lelki alkata” című szabadegyetemi elmaradása megint elmaradt, és jobb is, mert a diktátorokban orvosi felügyelet nélküli pszichopátákat látott, Sztálin fejalkatáról mindig mosolyogva nyilatkozott, az ideológia és a világnézet kényszerképzetek rendszere volt számára, és ezt a maga módján mindig finoman érzékeltette.

12 Radu Rosetti – Meinolf Arens – Daniel Bein – Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Budapest, 2004.

13 *Mítoszok nyomában... Mítoszképzés és történetírás a Duna-tájon*. Szerk. Miskolczi Ambrus. Budapest, 2004.

14 *Lélek és titok. (A „mioritikus tér” mítosza avagy Lucian Blaga történelemszemléletéről)* Budapest, 1994; *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán*. Budapest, 2000. Ennek függeléke mellett hozzá kapcsolódó forráskiadványom Jules Michelet: *Les leçons au Collège de France 1847*. Az előszót írta Miskolczi Ambrus. A forrásokat kiadta Miskolczi Ambrus, gondozta Szabics Imre és Patrick Quillier közreműködésével. Budapest, 1999.

15 „A Führer olvas”. *Tallózás Hitler könyvtárában*. Budapest, 2000; *Hitler's Library*. Budapest – New York, 2003.

Igazában jól átvészeltük az akkori rendszerváltást. Apám talán az egyetlen kolozsvári magyar egyetemalapító, aki nem került börtönbe. Magyar akadémiai tagságát felfüggesztették, a románok okosabbak voltak, beválasztották, hiszen ha valaki a nomenklatúrából megbetegedett, kellett orvos, akiben meg lehetett bízni. Például a legnagyobb román regényíró, Sadoveanu is Apámat hívatta, miután környezetét már eléggé meg- és kiismerte. Így elnézték, hogy Márton Áron meglátogassa, miután a börtönben úgy helyben hagyták, hogy egy ideig, még a nevét sem tudta leírni. Keze remegett, de a szelleme nem.

Páholyból néztem, ahogy jöttek és mentek nálunk, otthon a történelem menekültjei a börtönbe és a börtönből, menet és jövet el-elfogyasztva egy-egy csésze feketekávéval nálunk, aminek megvolt a vonzereje, amikor máshol és főleg másoknak nem igazán volt lehetősége kávézni.

Innen a másik Magyarország vonzása, és miután egyetemi tanár lettem, ahogy illik, vonzott az eltűnt egyetemi tanárok és az eltüntetett filozófusok Magyarországa. Na persze, nem a marxizmus professzorairól van szó, akiknek egyike részegen késel döfködte az ajtónkat, amíg Anyám le nem öntötte egy veder vízzel. (Az említett professzor azért haragudott, mert Atyám révén Márton Áron püspök segélyéből részesült, ezen segélyek meghosszabbították a kolozsvári magyar egyetem létét, egyik támaszává váltak az átmeneti időkben; most érdekes módon, ha szó esik a kolozsvári magyar egyetem fennmaradásáról azt felejtik el, hogy a kommunisták intézték el a szovjetekkel a magyarországi tanárok ott maradását, így biztosítva a továbbélést, amit egyetemalapításnak nevezünk.)

Visszatérve a másik Magyarországra, a nagy szellemi ősök országa érdekelt, akik természetesen megbuktattak volna a vizsgán, mert soha nem voltam jó tanuló, bár ki tudja, lett volna aytai protekció. Így született egy könyv „a magyar szellem” nyilvános bujdosásáról a fegyvertelen szellem és a fegyveres gnózis szembekerüléséről.¹⁶ Egyébként alkalom szülte a könyvet, mert az Akadémiai Könyvtárban kezembe került Zolnai Béla könyvtárának néhány darabja, a lapszálon az egykori tulajdonos megjegyzései egy másik világot tártak fel: a reflexív és teremtő olvasását, hiszen nem egy lapszéli észrevétel olyan gondolati folyamatokra utal, amelyek az olvasó tanulmányai-
ban, könyveiben súlyos ítéletekhez vezettek. (Egyébként érdeklődésem egyik mozgatója volt az is, hogy Zolnai több könyvével Apámat is megajándékozta.)

Kellemes élmény volt megfordulni a kifinomult lelkek társaságában. Minél egyszerűbb egy történész, annál veszélyesebb, és unalmasabb. A historiográfiai unalom egyfajta lélekmérgezés. És ki gondolta volna, hogy könyvemből következő egy-két észrevételem valóságtartalma egy kis alkalmi recenzióban,¹⁷ melynek éle a historiográfiai nosztalgizálás ellen irányult, milyen érdekeket és érzékenységeket sért? Igaz, akadtak, akik megmondták előre, hogy sért. De hát született erdélyi ravaszságom

16 *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világról.* Budapest, 2001.

17 Miskolczy Ambrus: „A történeti Erdély” és az „Állam és nemzet” öröksége. *Historiográfiai kérdőjelek. Századok* 2003. 1. 219–232. [A recenzió eredeti címe „Historiográfiai illatok” volt, de a szerkesztőség nem engedte. Így készülő tanulmánykötetem címe lesz.]

kellő erdélyi naivitással párosul, meg némi atavizmussal. Mert feltört valamiféle gyermekkori őszinteség. Fogadtatása is atavisztikus jellegű. Beleértve az egyik folyóiratunkból való kirekesztésem. (Persze ez lehet részemről paranoia *ab ovo* és *ex minoritate*, nem is beszélve arról, hogy minden motoros és biciklista hajlik a paranoiára, ha nem, könnyen ráhajtanak.) De az is úgy látszik, nem eléggé átlátható a mai világ, vagy nagyon is az. Ki tudja? Még a látszólagos ellentétek egységében is van valami szórakoztató. Lassan már megint egyre kevésbé jó saját magunk kortársának lenni. Oh, boldog 90-es évek!

Nem bánom persze, hogy közben az egyszerűsítés rendszere, a bolsevizmus megbukott, és vele bizonyos kérdések túlmisztifikálása. Többek között a magyar–zsidó történelemé is. Nagy kihívás egy talán túl okos szerkesztőnek azon torpedó-megjegyzése egyik könyvtervemre még a 80-as évek elejéről: „Ha a zsidókról beszélnek, az tragédia, ha nem beszélnek, az is tragédia.” Ez volt a 80-as évek nyomasztó komédiája. Jó, hogy ebből a Szaharából a *Múlt és Jövő* feléledhetett. Nélküle jómagam is egy kis könyvvel szegényebb lennék,¹⁸ na meg a történetírás is, mert Horn Ede élete és műve iránti érdeklődés is onnan – az energikus szerkesztő ráhatására – erősödött fel,¹⁹ és az objektivációnak, remélem, még nincs vége.²⁰

Gyulay Lajos naplóinak²¹ világa az én világom a bölcsőtől a koporsóig. Részben elveszett, részben nem. A típust, ha van ilyen gyermekkoromból ismertem. A kedves, maliciózus grófokat, akiket nem véletlen, hogy nem engedtek vissza falvaikba, mert netán még ovációval fogadták volna őket. Lehetőség szerint inkább üldözték őket, a vegetatív létbe – és az alá – szorítás céljával. A szimbolizáció áldozataivá tették őket. Mondta is nagybátyám, megérti, igazságtalan volt az, hogy neki mindene megvolt, volt benne igazság, hogy elvették a vagyonát, de az már disznóság, hogy éppen ezek. Fel is volt háborodva, hogy ezeket Apám egyáltalán embernek tartja. De hát Apámnak ez volt a dolga. Ha kellett, még Ceaușescunak is írt börtönbüntetések enyhítése végett. A hippokratészi esküt szentnek tartotta. Mikor átjöttünk Magyarországra, sok minden meglepte, beleértve az orvosi etikát. Kérem is Istent, hogy ne kerüljek olyan kórházi viszonyok közé, mint amilyet neki egy-egy kollega biztosított. Inkább minél gyorsabban érkezzek meg a csillagok világába szeretteim közé, bár ezen nem szoktam úgy elmerengeni, mint Gyulay Lajos, aki imáiba nemcsak szorosabb családtagjainak nevét foglalta bele, hanem még gazdatisztjeinek, nevelőjének nevét is. Nagybátyám idején, a nevelők már kommunisták voltak, akár az inasok, akik szemtelenül loptak – mint tudjuk, először kicsiben, aztán nagyban. Egész világom a már lebukott kortárs történelem feketelistájára került.

18 *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben*. Budapest, 1999. 136.

19 Einhorn Ignác (Horn Ede): *A forradalom és a zsidók Magyarországon*. Ford. Fenyő István. Utószó: Horn Ede (1825–1875) dilemmái. Budapest, 2000. 189–258; Ignaz Einhorn (Eduard Horn): *Die Revolution und die Juden*. Nachwort. Ein Lebenskampf für die Freiheit. Budapest, 2001. 181–189.

20 Horn-könyvem megjelenés előtt, ha igaz.

21 Gyulay Lajos és világa. In: *Gyulay Lajos naplói*. I. Budapest, 2003. 8–11, 79–324; Gyulay Lajos naplói a forradalom és szabadságharc korából 1848. március 5. – 1849. június 22. Sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta V. András János, Csetri Elek, Miskolczy Ambrus. In: *Gyulay Lajos naplói*. II. Budapest, 2003.

Mindenkitől valamit elvettek. Nem is felejttem, amikor egyik második atyai nagybátyám valahol Bácskában a szemét törölgette, amikor megmutatta egykori traktorja roncsait. Az ember múltja egyben jelene. Jellemző, hogy igazában az egykori Vipuri-ban, egy KISZ építőtáborban, a robot elöl meghúzódva, egy nagy betoncsőben éreztem némi felszabadulást, amikor Andrej barátommal pedigrénket elemeztük, mint színparaszt nem érzett sunyi osztálygyűlöletet sem apám, sem anyám iránt, elismeréssel nyugtázta: *malagyec*. Nem is bántam már, hogy felszabadítottak, ahogy Apám emlegette őket a „portugál matrózok”, emlegette olyankor, ha valami eltűnt tárgyra emlékezett. A németekről még csúnyábbakat mondtak. Bár azokban a német tisztekben volt némi becsület, akik közölték Anyámmal, hogy nem fognak kezdet, mert nem tudják elképzelni, hogy mit műveltek, aztán kevésbé művelt harcos társaik elégették a könyvtár egy részét. Az oroszok legalább cigaretta-készítéshez használták a könyveket. És ittak rendületlenül. (A kastély könyvtárából, amely anyám barátjának, Bíró Józsefnek az erdélyi kastélyokról szóló könyvében, egy fotón látható, csak egy Napóleon szobor maradt, amelyet a minap még három Lenin szobor társaságában nem kíméltek papagájaim.)

Egyébként a részegségnek is megvan a varázsa, amíg az ember iszik; nem is érdemes úgy inni, hogy az ember ne rúgjon be, akkor már jobb egyáltalán nem inni. Végül is rokonlelkek vagyunk az oroszokkal. Nem tagadom, örülök, hogy nagybátyámnak, akinek élete legszebb napja Sztálin halálának napja volt, és ha eszébe jutott, valóságos extázisba jött, kár, hogy Faludy György Sztálin-verseit nem olvashatta, nos nagybátyámnak is volt némi szerepe abban, hogy úgy alakult a történelem, ahogy alakult. Mikor ugyanis valahol a Székelyföldön nyaraltam, a helyi plébános világi szárnysegédje kioktatott, hogy a magyar katona a legjobb katona a földön, mert az mindig azt mondta: előre, míg a német: *kamcurük!* De hát – mondtam, amit nagybátyámtól és Apámtól hallottam – áruló volt a tisztikar, hiszen októberben nem követte a kormányzó parancsát, és különben is nagybátyám, akiből nagypapa zászlóst csinált, amikor Ukrajnában teherautóval mászkáltak, mivel saját fegyvereitől jobban félt, mint a partizánoktól, mindig otthon hagyta a kézigránátot, helyette köveket tett a megfelelő helyre és a pisztolytáskába rongyot dugott. Ezért vesztettük el a háborút! – hangzott a válasz. És ez mindig eszembe jutott, ahányszor Gyulay Lajos az 1848–49-es háború embertelenségén tűnődött el. Pedig az még szabadságharc volt...

A szabadság pedig jó dolog. Gracza György, Rákosi Viktor, Jókai hatottak is rám, és még n. n. meséi is. Ezek központja a kerlési kastély parkja, ahonnan a honvédek elindulva kiverték az oroszokat, úgy ahogy Király Béla, amint ezt a 70–80 éves öreghölgyek hirtelen megfiatalodva 56 októberében oly lelkesen és titokzatosan közölték, miközben lelkesen hallgatták nálunk a viszonylag jó minőségű rádiót, amíg Apám el nem zárta. És elmentünk a templomba... (Kerlésen egyébként a mesélő nagypapája uralkodott, a zenészeket olykor kiültetve a háztetőre és körbelövöldözve őket, hogy aztán 1849 vérzivatarában Bem apóval ölelkezzenek, ahogy forradalomba sodródott harcosokhoz illik.)

Munkáimban, mint mindenkiében, lehetnek rejtett tartalmak. Akkor jó, ha nem keressük. Gyermekkorom kedves könyveiben, Dörmögőék kalandjaiban is csak

akkor leltem meg, amikor egyik kedves párizsi barátom figyelmeztetett arra, hogy a máramarosi medvék egyike a főváros felé tartva megjegyezte: vigyázzunk, észre ne vegyék, hogy medvék vagyunk. Soraim között nincsen semmi, olykor talán valami medveség. Megjelenésre váró munkámban, mely a cigánykép instrumentalizálásáról is szól, a sorok között ott van gyermekkori roma barátom, amint hajdan halászni járunk és gyümölcsöt szedni.²² Szüleim egyébként pártolták a barátságot, némileg neheztem is apámra, hogy barátomnak hajvágásra még némi pénzt is adott, amitől persze csak jobban nőtt a haja, viszont amikor családilag jártunk le a Marosra fürödni, kellő jóleső érzéssel nyugtáztam az utálatot a jólfésült és marxizálódott kisburzsoák részéről, akik jobb pillanataikban polgároknak tekintik magukat, rosszabban még annak se. De hát ilyenek az antimedvék; a maguk módján ők is szórakoztatóak; akár egyes demokraták is a maguk antidemokratizmusával. De hát mit csináljak, nem igazán szeretem a huszadikszázadiségba átfolyó nyárspolgáriságot.

A román világ jó iskola a magyarhoz. Hogy az imént beharangozott – a cigányképről szóló – munkámat reklámozzam, hadd jelezzem, hogy munkám hőse, a félemigrációban élő író, Ion Budai-Deleanu 1800 táján azon elmélkedett, milyen más lenne a világ, ha a halandók őszinték lennének. Majd rögtön jegyzetben megjegyezte, hogy „az *őszinte* (sincer, sincer) latin szó, amelyet annál is inkább használni kell, mert a román nyelvnek nincs olyan szava, amelynek ez lenne az értelme”. A kérdéssel több mint félszázad múltán Ioan Slavici, a kiváló író is szembetalálta magát, amikor a szó nemlétéből arra következtetett, hogy „az őszinteség a román szemléletben nem erény”, „kinevetik azt, akit igazmondása miatt kár ér,” és „a magyart őszintesége miatt nevetik ki a románok”. Ugyanakkor: „Nem kell hazudni, a képmutatás az egyik legrosszabb tulajdonság, de az igazat sem kell megmondani, sőt, el kell hallgatni, ha kimondása kárral jár”. Goethe és Kazinczy is mondtak hasonlót. De akkor is... Tudja a fene?

A medveség némi igazságvágygal párosul, és a történelem iránti undorral, miközben jó érzés, hogy magam mögött tudom a múltat a jelennel szemben, mint mindenki, aki akarja. A múlt nyitott, mint a jövő. A lehetőségek terepe. „Visszafelé kell haladnunk – írja Dilthey – egyre mélyebben a múltba hatolnunk, egyszer meg kell kísérelnünk az utat a haláltól a születés, a következményektől az okok felé”.

A historiográfiai igazságvágy részben hippokratészi vírus. A hippokratészi esküt Apám szentnek tekintette. Gondolom, a doktori eskü a történéseket is kellene, hogy kötelezze. Persze óhatatlanul elfogultak vagyunk. Marczali Henrik az 1930-es évek derekán meg is írta Herczeg Ferencnek: „A szabad és nem az elnyomó népek rokonszenvével akarjuk újra feltámasztani hazánkat. A magyar vérben megvan ősi idők óta a szabadság érzete, felhő borulhatott reá, de abban a mértékben mint erősödhetnének, visszatérünk Széchenyi, Deák és Kossuth hagyományához”. Ez így is lehet(ett volna), de a nagy kérdés: melyik hagyományhoz? Hogyan és hol leljük fel az igazit? Milyen úton is járjunk?

A történetírás utazás. A medvék útján járni jó. Biciklivel is szerettem. A medveség persze kényszerubbony. Álmaimban – tekintsük az álmot regresszív önhipnózisnak

22 Nemsokára megjelenik egyik fejezet a *Holmiban* a következő címmel: „Miért éppen a cigányok? Önkép és cigánykép instrumentalizálása a *Cigányiás*szban és magyar párhuzamai.”

– Afrikában vagyok otthon, szelíd vadállatok között. Lehet, valamelyik őszám onnan jött, még a neolitikus forradalom előtt, de az is lehet, hogy egyszerűen szeretnék jól lebarnulni, és álmomban kompenzállok, fekete vagyok. Nem is félttem Washingtonban átbiciklizni a fekete negyeden, bár nagyon tanácsolták, hogy féljek. De hát minden sarkon volt egy kedves ismerős arc, és mikor néhány fekete törpe ki akart fosztani egy fekete óriás megvédett, miközben a fehérek úgy húztak el a tethelyről, ahogy tudtak. Mondogatták is mindig a szüleim, hogy bízni kell az őrangyalban. Egyébként ezt mondták a fekete rendőrök is, akikkel megtárgyaltam a dolgot, és tanácsot kértem a jövőbeni mihez tartás végett. De hát mihez is tartsam magam?

Mit is keresek itt? Erre a kérdésre bácskai pásztor úkapám jut mindig eszembe, akiről Atyám nagy szeretettel beszélt, aki végül is nem csinált semmit, kiült a ház elé, felhörpintett egy pohár bort, elszívott egy pipát és nagyot köpött. Lelki szemével a maga módján talán, mint Raszkolnyikov „nézte a széles, pusztai folyót. A magas partról tágas kilátás nyílt. A távoli túlsó partról nóta foszlányai hallatszottak át. Künn, a napfényben úszó, beláthatatlan pusztán mint elenyésző kicsiny pontok feketéllenek a nomád pásztorok sátrai. Ott szabadság honol, egészen másféle emberek élnek, nem is hasonlók az itteniekhez, ott mintha megállt volna az idő, még nem tűnt volna le Ábrahám kora, és az ő nyájait legeltetnék.” Miért ne vágynánk oda? Miközben, ki tudja, merre visz a történelem?

Duna-táji empiriám szerint a teória hülyít. Persze ez is teória. Tehát a kijelentés igazságértéke *cum grano salis* veendő készpénznek. A „fejlődés” viszont olykor egyértelmű a *hűjéből hülye* lesz. Ehhez kell az értelmiségi kollaboráció. Hamisan harsan fel, de a maga módján való: „semmik vagyunk s minden leszünk”. (Aztán fordítva!) Mindez persze némileg csak metafora. De ez a baj; mert végül már-már nyakig vagyunk az éppen aktuális gnózisban... Aztán Klió-orgazmusa (ez a fasizoid extázis parafrázisa) bár vidoran indul, komikumba fullad...²³

„Történetírásom” egyfajta bosszú, „sorstalanság”-unk historikumához kapcsolódó.²⁴ Konstruktívomban nincsen ellenségkép, olykor talán egy bosszú nélküli világ utópiája, amelyben a tetteknek van következménye, olykor a jó tettért is bosszút állnak, miként a mi hétköznapi másik valóságunkban.

Akármit teszünk, a mi történetírásunk militáns történetírás, ha történetírás. És mindenképpen az, mint reprezentáció és stratégia. De nemcsak valami tudásszociológiában megnyilatkozó *morbus statisticus*nak lehet a nyersanyaga. Talán hozzásegíthet egy-egy remekmű születéséhez. Szabó Lőrinc szerint tízezer rossz költő kell egy jóhoz. Némileg a történészek is költők. Vajon a történészek szerencsétlenkedése nélkül megszülethetett volna a nagy vallomás létünkéről, annak rétegeiről és egységéről: *A Dunánál?* Ez a lét. Bár idetartozik a „tematikám”, mégis úgy érzem, többé-kevésbé mindig azzal foglalkoztam, ami nincs. Új témám például a magyar demokratikus kultúra. Az ember úgy keseríti és vigasztalja, butítja és okítja, untatja és

23 Erről szóló félkész monográfiámba – bár beharangoztam – beleundorodtam: A bukás stratégiái: önkultusz – énkultusz. Széjlegyzetek egy készülő Cioran-monográfiához. 2000 1995. 8. 48–60.

24 A sors és a „sorstalanság” történetiségéhez. Kertész Imre, Camus, Eliade, Dosztojevszkij és a Nobel-díj. *Holmi* 2003. 1115–1127.

szórakoztatja magát (és olvasóit, ha vannak), ahogy tudja. És olyan gyermekkort talál ki magának, amilyet tud. Minél inkább történész leszek, ha leszek, annál inkább gyarapodnak gyermekkori emlékeim, közben állandóan megválva magamtól, azzá válok, ami voltam. Jó érzés, vigasztal, miközben látnom kell, hogy a jelen a múlt iskolája... A többit – mesterünkkel a hazugságban és elfogultságban, Tacitusszal szölvé – „öregségemre hagyom, mert ritka a boldog idő, amikor úgy érezhetünk, ahogy akarunk, és amit érzünk, el is mondhatjuk”. Egyelőre, úgy érzem, talán jobb lenne most már tovább nem öregedni...